

САНОАТ ДИВЕРСИФИКАЦИЯСИ ВА ХУДУДИЙ ИХТИСОСЛАШУВНИ КУЧАЙТИРИШ БЎЙИЧА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР

Туракулов Тимур Ахмаджонович

“JEMCHUG HOUSE” МЧЖ

Тармоқлар диверсификациясида юқори технологияли, инновацион соҳа ва тармоқлар энг муҳим драйвер бўла олади. Масалан, АКТ, биотехнология, фармацевтика, электрон асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш, қайта тикланадиган энергия манбалари соҳалари. Бу соҳаларда глобал бозорда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш учун илмий-тадқиқот ишлари, малакали кадрлар, технопарклар, бизнес-инкубаторлар ва венчур сармояларга эҳтиёж сезилади. Ўзбекистон шароитида илм-фан салоҳиятини тўлиқ сафарбар этиш (Олий ўқув юртлари, илмий-тадқиқот институтлари) ва хусусий сектор билан ҳамкорлик механизмларини яратиш лозим. Турли ҳудудларда, хусусан, пойтахт Тошкентда, Навоийда, Самарқандда, Фарғона водийсида ИТ-парклар, илмий-инновацион марказлар ташкил этилиб, мамлакатда технологиялар трансфери жараёнини жадаллаштириш мумкин.

Ҳудуд ичида (вертикал) ёки мамлакат ичидаги турли ҳудудлар ўртасида (горизонтал) кластерлашувни рағбатлантириш диверсификация жараёнини кучайтирувчи фактор ҳисобланади. Масалан, агросаноат кластерида бир доирада хомашё етиштирувчилар, қайта ишлаш корхоналари, логистика компаниялари, қадоқлаш буюмларини ишлаб чиқарувчилар, экспорт офислари, маркетинг агентликлари, илмий-тадқиқот марказлари бирлашиши мумкин. Бундай кластерлашув ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш, сифатни ошириш, бозорда рақобатни кучайтириш ва энг муҳими – инновацияларни биргаликда ривожлантириш имконини беради.

Ўзбекистонда турли тармоқларда кластерлашув тажрибалари мавжуд. Масалан, пахта-тоқимачилик кластерлари, чарм-пойабзал кластери, туризм-сервис кластерлари. Лекин бу жараёнда кадрлар тайёрлаш, молиявий кўмак, ички ва ташқи бозорларга чиқиш имконияти каби механизмлар янада такомиллаштирилиши керак. Давлат миқёсида кластерлашув бўйича махсус ҳуқуқий-низомиёв базани янада мустаҳкамлаш, субсидиялаш, менторлик дастурлари асосида минтақавий ҳамкорликни кучайтириш каби чоралар кўриш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистонда бир нечта МИЗлар мавжуд бўлиб, улар саноат диверсификацияси ва ҳудудий ихтисослашувни ривожлантиришда муҳим платформа бўлиб хизмат қилади. МИЗлар: Навоий, Ангрен, Жиззах, Ургут, Хазарасп ва бошқалар. Уларда солиқ, божхона енгилликлар берилади, тадбиркорлар учун муҳандислик коммуникациялари (электр, газ, сув) бутунлай тайёр ҳолда тақдим этилади, ер участкалари тақсимланади. Лекин айрим МИЗларда корхоналар сони чекланган ёки ривожланиш қониқарли даражада эмас.

МИЗлардан кўзланган мақсад маҳаллий ширкатлар, хорижий инвесторлар билан биргаликда ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ва қўшимча иш ўринларини яратишдир. Шу боис, МИЗлар географик жиҳатдан барча ҳудудларда ташкил этилиши керак эмас, балки кўпроқ транспорт ўтказувчанлиги яхши, логистика марказларига яқин ҳудудлар ёки хомашё базаси бор жойларда тўғри локализация этилиши лозим. Энг муҳими, МИЗларда очилган корхоналар аниқ лойиҳалар асосида (маҳсулот номенклатураси, экспорт имкониятлари, технологиялар даражаси, кадрлар малакаси) самарали фаолият юритиши учун шароитлар яратиш зарур. Шу билан бирга, МИЗлардан ташқаридаги корхоналар билан кооперация ўрнатиш, қўшма лойиҳалар амалга ошириш, илмий-инновацион марказлар билан ҳамкорликни таъминлаш ҳам кўздан қочирилмаслиги керак.

Ҳар қандай ривожланиш дастурида энг асосий омил – инсон капитали. Диверсификация ва ихтисослашувни амалга ошириш учун турли тармоқларда ишлай оладиган, замонавий технологиялардан хабардор, чет тилларини биладиган, илғор бошқарув механизмларига эга кадрлар зарур. Шу сабабли, мактаблар, коллежлар, олий таълим муассасаларида таълим сифатини яхшилаш, уларда амалий кўникмаларни кучайтириш, чет эл тажрибасини жалб қилиш, дуал таълим моделларини жорий этиш, илмий-тадқиқот ишларида талабаларни фаол иштирокини таъминлаш лозим.

Бундан ташқари, олдиндан кўрилган сценарийлар асосида шаҳарлашув жараёнини самарали бошқариш кўзда тутилиши керак. Ҳозирги пайтда кўплаб ёшлар қишлоқлардан шаҳарларга кўчиб келмоқда. Бу ҳаракат ёшлар учун янги иш ўринлари кўпроқ ёки аҳоли рағбатланган саноат тармоқлари асосан шаҳарларда жойлашгани билан боғлиқ. Лекин бу ҳолда қишлоқ ҳудудларида ёндашувга эътибор сусаяди. Шу боис, маҳаллий даражада (қишлоқлар, туманлар кесимида) саноат тармоқларини ривожлантириш, оилавий тадбиркорлик, хунармандчилик, агротуризм имкониятларини кенгайтириш, кичик саноат зоналари ташкил этиш ҳам муҳим кўрилади. Бу эса қандайдир тарзда ҳудудлар ихтисослашувида диверсификация элементларини вужудга келтиради.

Саноат диверсификациясининг энг муҳим намоён бўлишларидан бири – ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспортни ўсишини таъминлашдир. Агар бир нечта соҳа ёки тармоқ мамлакат иқтисодиётида устувор бўлиб, улар ташқи бозорда ҳам талабга эга бўлса, бу иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштиради. Бунда Марказий Осиё бозори, ЕОИИ мамлакатлари, Европа Иттифоқи, Жануби-Шарқий Осиё ва бошқа ҳудудлар билан ҳамкорлик истиқболлари очик. Ихтисослашув даражаси юқори бўлган ҳудудларнинг маҳсулотлари экспорт қилса, мамлакат миқёсида экспорт ҳажми ҳам кўпаяди, ташқи савдо баланси яхшиланади.

Экспортда фақат хомашё ёки кам қўшимча қийматли маҳсулотлар билан чегараланиб қолмасдан, тайёр ёки ярим тайёр маҳсулотлар номенклатурасини кенгайтириш лозим. Шу боис, логистика сифати, экспортчилар учун божхона жараёнларини

енгиллаштириш, сертификация талабларини соддалаштириш каби ислохотлар давом этиши лозим. Худудлар кесимида эса ҳар бир худудда экспорт офиси ёки махсус экспорт агентлиги фаолият юритиши, ишлаб чиқарувчилар учун консалтинг хизматлари, чет тилларида маркетинг материалларини тайёрлаш, экспорт грантлари ёки субсидиялар ажратиш каби ишларни тизимли равишда олиб бориши мақсадга мувофиқ. Бугунги рақамли иқтисодиёт шароитида саноат диверсификацияси ва худудий ихтисослашувни самарали ташкил этиш учун ахборот технологиялари инфратузилмасини мустаҳкамлаш билан бирга, рақамли маълумотлар базасига асосланган бошқарув механизмларини жорий этиш ҳам зарур. Масалан, катта маълумотлар (Big Data), сунъий онг (AI), блокчейн технологиялари ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, маркетинг, логистикада сарф-харажатларни камайтириш, ахборот ошкоралигини таъминлаш мумкин. Тўғри корхоналар ва худудлар рақамли технологиялардан фойдаланиб, истеъмол талаби, трендлар, ресурслар тақсимооти ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлишади.

Шу билан бирга, электрон тижорат, электрон тўловлар тизими, ёндашувлар ислох қилинган давлат хизматлари мутаносиб равишда фаоллашса, саноат диверсификацияси ва худудий ихтисослашув учун муҳим бўлган тадбиркорлик муҳитини яхшилайдиган. Дунёнинг кўплаб мамлакатларида (Жанубий Корея, Сингапур, Эстония, Хитой) рақамли иқтисодиётни ривожлантириш саноатдаги рақобатбардошликни бир неча баравар оширгани кузатилган.

Демак, юқоридагиларга асосланиб хулоса қиладиган бўлсак, қуйидаги тавсияларни амалга ошириш лозим бўлади:

1. Саноат диверсификацияси ва худудий ихтисослашувни маълум бир идора ёки ташкилот эмас, балки бир-бири билан яхлит боғлиқ ташкилотлар – Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Ахборот технологиялари вазирлиги ва бошқалар ҳамкорликда олиб бориши лозим. Худудларнинг ривожлантириш стратегиялари бир-бири билан мувофиқлашуви, устувор тармоқлар тўғри белгиланиши лозим.
2. Хорижий инвесторлар ва маҳаллий тадбиркорлар учун енгиллаштирилган шароитларни янада такомиллаштириш, ҳуқуқий базани барқарорлаштириш, бюрократик жараёнларни қисқартириш, ишончли молия институтларини ривожлантириш зарур. Хусусан, маҳаллий банклар, лизинг, венчур фондлар орқали сармоя жалб қилиш механизмларини яхшилаш лозим.
3. Кластерлашувда муҳим ўрин тутадиган босқичлардан бири бу – маҳаллийлаштириш жараёнларини модернизация қилиш. Турли тармоқлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш, “саноат занжири”ни бутунлай маҳаллийлаштириш ёки рационал экспорт-импорт манбалар асосида моддий-таъминотни йўлга қўйиш лозим.

4. Саноат диверсификацияси деярли ҳар доим бозор тамойилларига асосланади. Давлат сиёсатчилари бозор рақобатини таъминлаш, ноқонуний монополиялар ёки имкониятларнинг бир гуруҳда тўпланишини олдини олиш, ақлий мулк ҳуқуқлари муҳофазаси, шартномавий муносабатлар тинч ва тенг ҳуқуқли бўлишини таъминлаш орқали тадбиркорлик субъектлари ишончига сазовор бўлиши лозим.

